

Farxodova Ziyoda,

“Oila va xotin-qizlar” ilmiy-tadqiqot
instituti tayanch doktoranti

GENDER MUNOSABATLARGA SOTSIOLOGIK YONDASHUV

Annotatsiya. Sotsiologiyada keng muhokamalarga sabab bo'layotgan tushunchalardan biri – gender xorijiy davlatlarda ancha chuqur o'rganilgan. Shu bilan birga, madaniy omillar ta'siri ostida gender munosabatlarning o'ziga xosligi gender tushunchasining turlicha talqin qilinishiga sabab bo'lmoqda. Bunga ijtimoiy fanlarda ushbu tushunchani izohlashda maskulinitet va feminitet tushunchalariga yagona munosabatning shakllanmaganligi ham ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu xususiyatlarga ko'ra, o'zbek jamiyatida ham "gender" tushunchasi o'ziga xos ahamiyat kasb etib, maqolada ushbu xususiyatlar zamonaviy sotsiologiyadagi yondashuvlar yordamida tahlil qilingan.

Tayanch so'zlar: gender, jins, jinsiy maskulinitet, feminitet, erkak, ayol, ijtimoiy munosabatlar, gender munosabatlar

Аннотация. Одно из понятий, вызывающее широкие дискуссии в социологии, – гендер, глубоко изученный зарубежными странами. В то же время специфика гендерных отношений под влиянием культурных факторов обуславливает различные трактовки понятия гендера. На это влияют и тот факт, что в трактовке этого понятия в социальных науках не сформировалось единого отношения к понятиям маскулинности и феминистичности. По этим признакам понятие «гендер» приобрело собственное значение в узбекском обществе, и эти особенности анализируются в статье с использованием подходов современной социологии.

Ключевые слова: гендер, пол, сексуальность, маскулинность, феминистичность, мужчины, женщины, социальные отношения, гендерные отношения.

Annotation. One of the concepts that causes wide discussions in sociology – gender, has been comprehensively studied in foreign countries. At the same time, the specificity of gender relations under the influence of cultural factors leads to different interpretations of the concept of gender. This is also influenced by the fact that in the interpretation of this concept in the social sciences, a unified attitude towards the concepts of masculinity and femininity has not been formed. On these grounds, the concept of «gender» has acquired its own meaning in Uzbek society, and these features are analyzed in the article using the approaches of modern sociology.

Keywords: gender, sex, sexuality, masculinity, femininity, male, female, social relations, gender relations.

Kirish. Sotsiologiyaning asosiy o'rganish obyektlaridan biri katta guruhlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar. ularning paydo bo'lishi va rivojlanish qonuniyatlarini aniqlashdan iboratdir. Jamiyatda katta ijtimoiy guruhlar turlari juda ko'p bo'lib, shulardan biri jinsiy guruhlardir. Ya'ni tabiatan insonlar erkak va ayol bo'lib tug'iladilar, erkaklar va ayollar guruhlariga

bo'linadilar. Ular o'rtasidagi munosabatlar insoniyat avlodining davom etishini belgilovchi muhim munosabatlar tizimi bo'lib, jamiyat taraqqiyotining barcha jabhalariga ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, zamonaviy jamiyatda jinslararo munosabatlarning turli o'ziga xosliklari ham aniqlanib bormoqdaki, bu xususiyatlar jinslararo munosabatlarning tom ma'nodagi tabiiy asoslanishdan ham kengroq

asoslanishlarni talab etmoqda. Ushbu o'ziga xosliklarni e'tiborga olgan holda, mutaxassislar ko'proq jinslararo munosabatlarni nazarda tutuvchi tabiiylikdan farqlanuvchi va ijtimoiylik bilan belgilanadigan "gender" tushunchasidan ko'proq foydalanishni tavsiya etmoqdalar [1].

Asosiy qism. "Erkak" va "ayol" atamallari jinslarning biologik nuqtayi nazardan farqlanishlarini anglatadi. Fanda yana ikki bir-biriga o'xshamagan jinsga mansublikni anglatuvchi masculinity va femininity (lot. masculinus – erkak va femininus – ayol so'zlaridan olingan) tushunchalari ham qo'llanadi. Shunday qilib, ikkita tabiiy jins – erkak va ayol hamda ikkita gender farqlanish – maskulinlik va femininlik qo'llanadi. Ikki jinsga biologik bo'linish natijasida yuzaga keladigan xulq-atvor barcha jamiyatlarda va barcha davrlarda bir xil tushuniladigan universal xususiyatdir. Bundan farq qilib, erkak yoki ayol turiga mansubligimiz bilan belgilanadigan maskulinlik va femininlik xatti-harakatlar juda turli jamiyatlarda turli o'ziga xosliklarga ega bo'ladi. Erkaklikka xoslik madaniy muhit tomonidan belgilanadi va munosabatlardagi tashabbuskorlik, tajovuzkorlik, hukmronlik, sarguzasht, avtoritarizm, yetakchilikka intilish, fikrlar va harakatlarda ratsionallik, xulq-atvorda yakkaboshchilik, muloqotda monologga intilish, o'zining "Men"iga urg'u berish, egotsentrizm va xudbinlik erkaklarga xos deb qaraladi. Ayollar tomonidan shunga o'xshash fazilatlarini namoyon qilish ko'proq tanqidga bahoga va hatto tegishli madaniy stereotiplar ta'siri ostida bo'lgan boshqalarning salbiy reaksiyasiga sabab bo'ladi. Ayol xulq-atvoriga xos xususiyatlar sifatida esa ko'pincha muloyimlik, rahm-shafqat, g'amxo'rlik, mas'uliyat, zo'ravonlik qilmastlik, bag'rikenglik, ezgulikka intilish, hissiyotga beriluvchanlik, muloqotchanlik, kelishuvchanlik, murosaga kelish, tenglik, adolat va erkinlik qadriyatlarini qo'llab-quvvatlanadi [2].

Maskulinlik va femininlik o'rnatilgan farqlanishlar insoniyatni anechadan buyon jiddiy qiziqtirib keladi. Shu bilan birga, ko'plab madaniyatlarda "erkaklik" tarixan qat'iyatlik, kuchlilik va oqillik bilan, "ayollik" esa yumshoqlik, tartibsizlik va hissiyotlilik bilan aynanlashtiriladi. Keyinchalik Karl Gustav Yung afsonalar va madaniyatdagi jamoaviy ongizlikning namoyon bo'lishini o'rganib, dastlabki erkak va ayolning

arxetipik tasviri – Animus va Animani ajratib ko'rsatdi. Yung Animus obrazini qat'iyatlilik, keskinlik va tashqariga yo'nalgan faollik bilan, Animani esa kayfiyatning o'zgaruvchanligi, hissiyotlilik va o'ziga yo'nalgan faollilik bilan bog'lab ifodalagan. Qizig'i shundaki, psixolog ikkala obraz ham har bir insonda, uning jinsi va jinsiy mo'ljallidan qat'iy nazar, har xil nisbatda mavjud deb hisoblagan [3].

1955-yilda seksolog Jon Mani tom ma'nodagi seksuallik va reproduktivlikni jinsning umumiyy o'ziga xosliklaridan ajratib olish uchun ruhiyat, xulq-atvor va o'zini o'zi anglashning jins bilan bog'liq xususiyatlarini "gender rol" ("gender role") tushunchasi bilan ifodalagan edi [4]. Mani nafaqat jinsmoniy va xulq-atvor xususiyatlaridan tortib o'zini o'zi anglash va ijtimoiy rolga bo'lgan ko'plab xususiyatlarini o'z ichiga oladi. Keyinroq AQSHlik psixanalitik Robert Stoller gender tushunchasining o'ziga xosligidan kelib chiqib, tabiiy fanlardan ko'ra ko'proq psixologiya va sotsiologiyaga taalluqli ekanligi haqida aytib o'tadi [5].

O'sha davrlarda bu g'oya ko'pchilikning e'tiborini tortmagan, biroq 1970-yillarda feminizmning ikkinchi to'liqini boshlanganda, "gender" atamasini ayollar huquqlari himoyachilari ko'tarib chiqdilar. Ularning asarlarida bunga ko'proq stereotiplar va ijtimoiy rollar taqsimotida ayollarning o'rni tahlil qilishga ko'proq e'tibor qaratilgan. Ijtimoiy munosabatlarning barcha jihatlarini, hatto bunga erkak va ayol tadqiqotchilar yondashuvlaridagi uslubiy farqlanishlarga ham o'rganildi. Keyin navbat erkaklarga keldi va endi maskulinlikning o'ziga xos jihatlari yoritildi. Xususan, erkaklarning gender rollarining qat'iy chegaralari kengaytirilishiga erishildi.

Endilikda "gender" so'zi, birinchi navbatda, insonning jamiyatdagi xatti-harakati va bu xulq-atvor qanday idrok etilishini belgilovchi ijtimoiy-psixologik jinsga taalluqlidir. Bugungi kunda gender tadqiqotlari insonning o'zini erkak, ayol yoki ikkalasining aralashmasi sifatida his qilishi nimaga bog'liq – biologik asoslangami, madaniyat xususiyatlarigami yoki jamiyat talablarigami ekanligini aniqlashga qaratilmoqda. Inson "erkak" yoki "ayol" xulq-atvori mezonlariga faqat jinsiy

a'zolarining xususiyatlariga qarab amal qilishi kerakmi? "Erkak" va "ayol" xulq-atvorining mazmuni nimadan iborat?

Bu savollarga yagona yondashuv bilan javob topilgan yo'q, lekin bir qator gender xususiyatlar faqat madaniyat bilan belgilanadi, masalan, bolalar kiyimlarining ranglari. XX asrning boshlarida pushti rang yorqin bo'lganligi sababli erkaklar rangi deb qaralgan va moviy rang nozik bo'lganligi uchun ayollar rangi hisoblangan. Yondashuv faqat o'titiznchi yillarning oxirida o'zgardi. Ikkinchi tomondan esa tadqiqotlar erkak va ayol miyalari o'rnatida tabiiy farqlanishlar mavjudligini tasdiqlamoqda, garchi ayrimlar bu farqlar tug'ma emas, balki o'rtirilgan ekanligini isbotlashga harakat qilayotgan bo'lsalar.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, so'nggi ikki asrda gender tushunchasi juda o'zgardi: dastlabki jinslar dixotomiyasi va u bilan bog'liq patriarxal yondashuvlar keyinchalik Yevropa sivilizatsiyasi tomonidan mutlaq, jumladan, jinslarning ham tengligi haqidagi g'oyaga o'zgardi, keyin esa gender xususiyatlarini yanada nozikroq tushunish, ya'ni gendering, albatta, jinsga bog'liq bo'lishi shart emasligi haqidagi qarashlar paydo bo'ldi. So'nggi paytlarda rivojlangan davlatlarda gender rollarini idrok etishda yanada sezilarli o'zgarishlar yuz berdi: noan'anaviy jinsiy mo'ljallar qonuniylashtirilmoqda,

erkaklar va ayollar o'zlarining ichki Animuslari va Animalari ustida hay'iqmay tajribalar o'tkazmoqdalar. Ushbu jarayonning eng radikal ko'rinishi sifatida postgender harakati paydo bo'lmishda, uning tarafdorlari biotexnologiya yordamida jinslar o'rnatidagi chegaralarni ixtiyoriy ravishda yo'q qilishni yoqlamoqdalar. Postgenderistlarning fikricha, psixologik va jinsmoniy tafvutlar hamda gender rollarining mavjudligi jamiyadagi ziddiyatlarni kuchaytiradi va agar zamonaviy texnologiyalar sun'iy ko'payish muammosini hal qila olsa, u holda gender va gender farqlash zarurati o'z-o'zidan yo'qoladi [6].

Sotsiologiyada jamiyadagi katta ijtimoiy guruhlarning o'rnatida iqtisodiyot, madaniyat, hokimiyat va boshqa ijtimoiy qiyamatga ega resurslar borasidagi munosabatlari "gender munosabatlari" deb qaraladi. Gender munosabatlari madaniyat, jamiyat qurilmasi, davlat institutlari, qaror qabul qilish usullari va fikrlash uslublarini to'liq qamrab oladi. Ular tilda, urf-odatda, san'atda, ishlab chiqarishda muhim ahamiyat kash etadi. XX asrda gender munosabatlari siyosiylashib, feminizm doirasida ko'rib chiqila boshlandi. Gender munosabatlarning zamonaviy konsepsiyasi ta'sir qilmagan biron-bir ijtimoiy fan sohasi qolmadi. Ushbu davrga kelib, feminizm post-feminizm bilan almashdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бурдье П. Мужское господство // Бурдье П. Социальное пространство. Поля и практики. – СПб, 2005 г.; Силласте Г.Т. Гендерная соци-я: состояние, противоречия, перспективы // Социол. иссл-я. 2004. № 9; Чикалова И. Р., Янчук Е. И. Гендер // Социология: энцикл. / сост. А. А. Грицанов и др. Минск, 2003. – С. 209–210.
2. Юнг К.Г. Архетипы и коллективное бессознательное. – Москва: Изд-во АСТ, 2020. – С.224.
3. Goldie T. The Man Who Invented Gender: Engaging the Ideas of John Money. — Vancouver: University of British Columbia Press[en]. 2014.
4. Роберт Дж. Коллер. Переворота: эротическая форма ненависти. – Москва: ERGO, 2016. – С.220.
5. Dvorsky, George, James Hughes, and C. T. Hartford. Postgenderism: Beyond the Gender Binary. — Hartford, CT: Institute for Ethics and Emerging Technologies, 2008. — 18 p. — (ISET Monograph Series).